

Útmutató a Magyar Nemzeti Helynévtár adatbázisának kialakításához

1. Az adatbázis mezőszerkezete
 1. mező: sorszám
 2. mező: év
 3. mező: helynévadat
 4. mező: forrás
 5. mező: háttérforrás
 6. mező: objektuminformáció
 7. mező: helyfajta
 8. mező: helyragos alak
 9. mező: standard
 10. mező: táblanév
 11. mező: denotatív jelentés
 12. mező: névmagyarázat
 13. mező: szélességi fok
 14. mező: hosszúsági fok
 15. mező: nyelv
 16. mező: lokalizáció pontatlansága
 17. mező: fotó
 18. mező: szócikk
 19. mező: megye
 20. mező: település
 21. mező: azonosító
 22. alaki elemzés

Általános alapelvek

Az adatbázis mezőinek (oszlopainak) sorrendje bizonyos logikai szempontokat követ. Ezt a sorrendet – a hatékonyabb munkavégzés végett – átmenetileg meg is lehet változtatni (pl. egyes mezők elrejtésével). Az adatbázis véglegesítésekor azonban a táblázat mezőszerkezetét vissza kell alakítani úgy, hogy a fentebb látható mezőszerkezettel megegyezzen. A mező fejlécében lévő mezőcím nem térhet el az itt megadottaktól.

Az adatbázis egy-egy **rekord**jába (sorába) egy-egy helynévadat kerül. Azonos adatnak azt tekintjük, ami megfelel a következő kritériumoknak:

- azonos formában van rögzítve (már egy betűnyi eltéréssel ugyanaz a név másik rekordba kerül, pl. *Kovácsipuszt*a ~ *Kovácsipuszt*o, *Bogácsi-dűllő* ~ *Bogácsi-dűllő*),
- azonos helyet jelöl (vagyis azonos a denotatív jelentése),
- azonos évből származik.

Ha e szempontok bármelyikében különbözik két adat egymástól, akkor azok külön rekordokba kerülnek.

Az adatbázis egyes **mező**inek (oszlopainak) információkkal történő feltöltése alapvetően az alábbi munkaszakaszokból áll:

- Először a 2–8. mezőket töltjük fel, amelyek a nevekkel kapcsolatos adatszerű (filológiai) információkat tartalmaznak, így a gyűjtők máshonnan (történeti forrásokból, ill. adatközlőktől) megszerzett tartalmakat közölnek ezekben. E mezők közül minden egyes rekordban kitöltendő a 2., 3. és a 4. mezőhöz tartozó cella, a többi csak akkor, ha van oda tartozó információ. A 2–8. mezők folyamatos kitöltését addig folytatjuk, míg a település egész névanyagának viszonylagos teljessége egybe nem áll.

- A fentiekhez kapcsolódóan elvégezhetjük a hasonló forrástartalmú 13–17. mezők adatainak bevételét is. Ezek között a 13., 14. és 16. mezők véglegesítése azonban csak az adatbázis véglegesítésével együtt végezhető el.
- Ezt követően, az adatbázis-építés harmadik szakaszaként töltjük fel az 1. és a 9–12., illetve a 22. mezőket, amelyek fokozottan igénylik a gyűjtő szakmai ismereteit, a 11. és 12. mezők pedig általa megfogalmazott szövegeket tartalmaznak. Az adatbázis 18. mezője csak azt követően tölthető fel, ha a gyűjtő elkészítette az adott település helyneveinek szótárát is.
- Az adatbázis 19–21. mezőit az MNH központi adatbázisának kezelői töltik ki.

1. mező: sorszám

A sorszám azt a célt szolgálja, hogy az azonos objektumhoz tartozó névadatokat (vagyis az azonos helyet jelölő neveket) ennek segítségével az adatbázisban egymással összekapcsoljuk. Ebből következően az azonos denotatív jelentéssel rendelkező valamennyi helynévi adat azonos sorszámmal kap. Azonos sorszámmal látjuk el tehát az egyező táblanévhez tartozó helynévadatokat. Az adatok sorszámozását azt követően célszerű elvégezni, ha már hozzájuk rendeltük a táblanevet.

A települést jelölő névadatok minden esetben a 0. sorszámmal kapják. A többi táblanév sorszámmal 1.-től kezdődően emelkedő számsorrendben adjuk meg, de itt többféle megoldást is alkalmazhatunk. A gyűjtő ezt a műveletet elvégezheti például a táblaneveket betűrendbe rendezve, vagy akár a térképi helyzetük szerint, a térbeli elhelyezkedésük alapján. A sorszám után nem teszünk pontot.

2. mező: év

A Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében elvégzett élőnyelvi gyűjtés során feltárt adatok esetében évszámként a gyűjtés éve szerepel. Amennyiben a gyűjtőmunka több éven át folyt, a gyűjtés éveként a legutóbbi évet adjuk meg (pl. a 2022–2023-ban történt gyűjtés esetében valamennyi élőnyelvi adat évszáma 2023 lesz).

A **történeti adatok** kronológiai jellemzése a forrás keletkezésének évszámával történik. Az ómagyar és középmagyar kori okleveles források körében a magyar oklevélkiadás általános gyakorlatát követjük az adatok évszámának meghatározásában, elkülönítve az eredetiben, másolatban, átiratban fennmaradt, illetve hamisított forrásokat. (Ezeket a megoldásokat már maguk a forrásként használt munkák is többnyire alkalmazzák, tehát ezek gyakorlatát egyszerűen átvesszük.)

- A másolatban fennmaradt, átirat oklevelek keletkezésében az eredeti és a másolati példány keletkezési évét / jellel választjuk el. Ha a másolat az eredetivel azonos évben készült, arra nem utalunk. A tartalmi átirást > jelzi. A sokszoros átiratban fennmaradt oklevelek keletkezési idejére legfeljebb három évszám feltüntetésével utalunk, ilyenkor a többszörös átirást // jellel jelezzük. Másolatoknál a / (illetőleg a // és a >) jel után az évszámból elhagyjuk az ezrest.
- Az év nélküli oklevelek keletkezésének megállapítható ideje szögletes zárójelben áll: [1240], külön azonban nem utalunk a forrás év nélküli voltára. A körülbelüli időmeghatározásra az időpont után álló k. rövidítés utal, ha pedig csupán a keletkezés évszázada állapítható meg, azt római számmal jelöljük.
- A geszták, krónikák adatainak datálásában a másolati jel után az az év szerepel, amelyre az adat vonatkozik (pl. 1217k./896-ra). Ezek időrendi besorolását azonban a forrás keletkezési idejének megfelelően végezzük el.
- A hamis oklevél évszáma előtt + jel, a hamisságát tekintve gyanús okleveleké előtt pedig +? áll. A nem biztosan azonosítható oklevéladat évszáma előtt a bizonytalanságot * jelzi. A pápai udvarhoz kapcsolódó dokumentumokra az évszám után tett P., illetve PR. jelöléssel utalunk.
- Az előzőekhez hasonló speciális kronológiai viszonyok az újabb kori forrásokban is jelentkezhetnek. Ilyen esetben ugyancsak a fenti megoldásokat alkalmazzuk.

- Az újabb időkben lefolytatott élőnyelvi gyűjtések esetében előfordul, hogy a gyűjtés ideje és közzététele között hosszú idő, akár több évtized is eltelt. Ebben az esetben a másolt okleveleknél szokásos eljárást alkalmazhatjuk az adatok mellett, például 1938/1965.
- Ha a forrás megjelenésének évszáma néhány évet fog közre (pl. 1925–1929), és az adat évszámát a könyv kiadási évszámával jelöljük, akkor az adat éveként a későbbi, hozzánk közelebbi évet adjuk meg.
- A kronológiai viszonyok tekintetében ki kell emelnünk egy fontos forrástípus gyakorlatát: bizonyos típusú térképek esetében nem ritka ugyanis az az eljárás, hogy a közzétevők túl nagy időhatárt adnak meg a forrás keletkezési idejeként. Ilyenkor pontosítani kell a számunkra releváns adatok kronológiáját.

3. mező: helynévadat

Az élőnyelvi adatoknál ez a fonetikus lejegyzésű alakot takarja, a történeti adatoknál pedig a betűhív formát.

Az **élőnyelvi helynévadatok** lejegyzésében az alábbi három fő szempontot kell figyelembe venni:

- A szövegekből kiemelve meg kell állapítani a helynevek tényleges alakját, vagyis a szerkezetüket, a lexikális összetételüket.
- A neveket a helyben használatos, többnyire nyelvjárási jellegű kiejtési formában, fonetikusan kell lejegyezni, de fonetikus lejegyzéssel adjuk meg a köznyelvvel egyező formákat is. (Ennek elveit lásd az alábbi helyen: Bevezetés a helynévkutatásba 6.4.2. <https://mnytud.arts.unideb.hu/bevhnkut/6elofeldolg.htm#6.4>.)
- A helyneveket az egybeírás és különírás tekintetében – mind nyelvjárási, mind pedig köznyelvi formáikban – a magyar helyesírás szabályainak megfelelően kell rögzíteni.

A **történeti helynévadatok** átvétele a forrásokból betűhív módon történik:

- A régebbi nyelvtörténeti korok forrásaiban gyakran szerepelnek olyan betűformák (grafémák), amelyek nem részei a mai magyar helyesírás betűkészletének, mint például a tihanyi alapítólevél *far feu* szórványának első betűje. Ezeket nem jelöljük, hanem mai betűformákkal helyettesítjük (*sar feu*).
- Az adatok lejegyzésében egyes forrástípusok gyakran alkalmaznak rövidítéseket. Ezeket az adatközlésben feloldva adjuk meg, de jelezve a rövidített szódarabot: a térképen szereplő *P. Gyula halom* helynévi adatot például *P[uszt] Gyula halom*, a *Sz Lélek Völgy* névalakot *Sz[ent] Lélek Völgy*, a *Varga-tny.* alakot pedig *Varga-tny. [tanya]* formában közöljük.
- Újabb kori nyelvészeti kiadványokban a nevek különféle fonetikai lejegyzéssel szerepelnek, pl. *Ěsöü páskom düllöü*. Ezeket a jelöléseket megtartjuk az anyagközlésben.

Nem tekintjük névadatnak a régi térképeken jellemzően az utak megjelölésére használt nach Pocsaj feliratokat, ezeket legfeljebb az adott település (itt Pocsaj) nevének dokumentálására használhatjuk fel.

4. mező: forrás

Az **élőnyelvi adatok** esetében a forrás mezőbe az ÉGy. (élőnyelvi gyűjtés) rövidítés kerül.

A nyomtatásban megjelent forrásokból származó **történeti adatok** esetében a források jelölése a nyelvészeti filológiában szokásos módon történik. A gyűjtőmunka összetett, az egész nyelvterületre kiterjedő jellege miatt azonban a jelölések egységesítése több lépésben történik meg.

- A Magyar Nemzeti Helynévtár Program gyűjtői a források bizonyos körének az általuk választott településre vonatkozó adatait táblázatos formában, feldolgozott adatállományként a munka kezdeti fázisában megkapják. Ezek pontos forrásjelzéssel tartalmazzák a helynévi adatokat.
- A további források rövidítéseiről az MNHP honlapján az alábbi helyen tájékozódhatnak a gyűjtők: https://mnhp.unideb.hu/kutatasi_segedletek/altalanos_forrasjegyzek_2307.pdf
- A gyűjtő által feldolgozott további, a fenti listában nem szereplő források rövidítése – nyomtatásban megjelent művek, továbbá egyéni kéziratos források esetében – a szokásos

módon, a szerző nevének és a forrás évszámának feltüntetésével történik. A kérdéses adat forrásjelzetéhez emellett természetesen a forrásbeli előfordulásának az oldalszáma is hozzátartozik (pl. H. Fekete 1959: 69). Ezeket a rövidítéseket és maguknak a forrásoknak a pontos címleírását a gyűjtési naplóban is fel kell tüntetni.

- Egyes – főleg szótári és lajstrom jellegű – nyomtatott források esetében nem adunk meg oldalszámot (pl. Helységnévtárak, ÚMTSz. FNESz. – ez utóbbi kettő esetében forrásként a címszóra akkor utalunk, ha az nem egyezik meg az adott helyen hivatkozott helynévvel, ill. közzszóval).

A források jelölése a későbbi munkaszakaszban – a Magyar Nemzeti Helynévtár adatbázisának bibliográfiai tételeivel egyeztetve, az azonos bibliográfiai tételeket elkerülendő – kis mértékben megváltozhat. Ez azonban a gyűjtők munkáját nem érinti.

Levéltári forrásokra a levéltári gyakorlatnak megfelelő formában hivatkozunk. Ezek megismerésében és használatában a levéltár munkatársai nyújthatnak segítséget a gyűjtőknek: a gyűjtési naplóban a pontos forrásjelzetet fel kell tüntetni.

A levéltári források (beleértve más, pl. a gyűjtés helyszínén, az önkormányzatoknál, adatközlőknél stb. talált kéziratos forrásokat is, amelyek nem köthetők egyéni szerzőhöz) címleírásai és forrásjelzetei azonban többnyire hosszabb tételcímek, amelyeket – bonyolultságuk miatt – nem célszerű sem az adatbázisban, sem a szótárban forrásjelzetként használni. Az egyes kéziratos források rövidítését maga a gyűjtő hozhatja létre, a felhasznált forrásokat L1, L2, L3 stb. módon rövidítve, amely rövidítéseket a gyűjtési naplóban, ill. a szótárhoz csatolt irodalomjegyzékben old fel. Ezek a rövidítések célszerű módon az egyes források időrendje szerint alakíthatók ki (az L1 a legkorábbi levéltári forrás stb.), de ha a munka későbbi szakaszában időrendben a már felhasználtaknál korábbi forrást is felvesz hivatkozásai közé a gyűjtő, minden további nélkül folytatható a számozás. Hasonló rövidítésekkel (T1, T2 stb.) jelölhetők a gyűjtő által felhasznált azon térképek, amelyek jelzete nem szerepel az MNHP forráslistájában. Az így jelölt források a végleges jelölésüket – az egyezéseket elkerülendő – a névanyag utolsó szerkesztési, lektorálási fázisában központilag kapják meg.

5. mező: háttérforrás

A közvetlen forrásként felhasznált (a 4. mezőben feltüntetett) munkáknak az adatokhoz kapcsolódó forrásutalásai kerülhetnek ide.

A gyűjtő által közvetlen forrásként felhasznált munka hitelességének megítélése a gyűjtő feladata: egyes munkák felhasználásakor akkor járunk el a leghelyesebben, ha az adatokat a hivatkozott forrásokban is visszakeressük. Ha erre lehetőségünk van, akkor az eredeti forrásból kiemelve adjuk meg a kérdéses adatot, mégpedig erre az elsődleges forrásra történő közvetlen hivatkozással a 4. mezőben. (Ilyenkor a másodlagos adatközlő forrásra utalunk az 5. mezőben.)

Ha azonban az adat visszakeresésére a hivatkozott forrásban nincs módunk (pl. levéltári hivatkozásoknál vagy általunk nem hozzáférhető kiadványok esetében), akkor ezt a korábbi közlésre, forráshelyre utaló forrásjelzetet az 5. mezőben tüntetjük fel.

6. mező: objektuminformáció

Ide kerülnek egyrészt a név által jelölt hellyel, objektummal kapcsolatos információk (pl. a hely fajtája; mire használják, illetve régebben mire használták a területet, épületet; melyek az objektum táji, gazdasági jellemzői; hol található az objektum, mik a határai stb.). Itt tüntetjük fel továbbá a névhez mint nyelvi elemhez kapcsolódó információkat is (pl. az adat hivatalos vagy beszélt nyelvi név-e; az adatközlők körében a név eredetével kapcsolatban milyen magyarázatok ismeretesek; fűződik-e a névhez valamilyen esemény, történet, szólás, dal; ismerik-e a helybeliek a névben található nem köznyelvi lexémáknak a jelentését stb.).

A nevek által jelölt helyek sokféleségéből adódóan számos olyan információ rögzíthető ebben a mezőben, amelyet az élőnyelvi gyűjtések és a források feldolgozása során ismert meg a gyűjtő. Kiemeljük azonban azt, hogy az azonos denotátumot jelölő (vagyis azonos helyre vonatkozó) névformákra, vagyis a névvariánsokra e mezőben kölcsönösen utalni kell, mivel a későbbiekben az

adatbázis szerkesztése, illetve a helynévszótár szócikkeinek a megírása során a gyűjtőnek pontosan ismernie kell az ilyen módon összetartozó neveket.

A **helynévváltozatoknak** az alábbi típusait különíthetjük el:

- A szinonim nevek ugyanannak az objektumnak az eltérő szemantikai tartalmú, különböző motiváció alapján létrejött megnevezései. Egy hajdúböszörményi épület megnevezésére például a helybeliek a *Méhésház ~ Mérnöki lak ~ Molnár Zsiga bácsi tanyája ~ Erdézlak* neveket egyaránt használják.
- Alakváltozatnak tekintünk minden olyan névformát, amely legalább egy morfémiái eltérést mutat egy másik, vele azonos objektumot jelölő névformától. Az eltérés lehet lexikális elemnyi (pl. *Tócó ~ Tócó-patak, Kertekalja ~ Kertekalja-dűlő, Tüskés ~ Tüskés-lap*) vagy toldalékmorfémái (pl. *Kenderszer ~ Kenderszeri, Tüskés-lap ~ Tüskési-lap, Kertalja ~ Kertekalja*).
- Figyelemmel kell lennünk továbbá a hangtani változatok meglétére is, amelyek rendszerint a nyelvjárási és a köznyelvi (vagy regionális köznyelvi) kiejtés közötti különbséget mutatják (pl. *Döbrés ~ Döbris, Duranda ~ Duránda, Szállásföld ~ Szállásföld*).

Az objektuminformáció mezőben tehát az adott névformához tartozó többi névváltozatot is fel kell tüntetni, megteremtve ezzel annak a lehetőségét, hogy az adatbázis véglegesítésekor ezeket az adatokat közös táblánévhez rendeljük hozzá, illetve hogy a szótárban az adatok azonos szócikkbe kerüljenek.

7. mező: helyfajta

Itt szerepelnek a hely fajtájára, illetve művelési jellegére utaló információk. A **történeti forrásokból** átvett adatok esetében a feldolgozott forrás gyakran rövidített formában adja meg ezt az információt, pl. d. = dűlő, e. = erdő. Ezt a rövidítést minden esetben fel kell oldani, tehát ebben a mezőben nem állhat rövidítés. Az **elsőnyelvi gyűjtések** során feltárt helynévadatok esetében a gyűjtőnek kell megállapítania, hogy az adott név milyen helyfajta jelöl.

A főbb helyfajtákat, amelyek a magyar nyelvű településeken jellemzően előfordulhatnak, itt fel is soroljuk, megjegyezve, hogy ezek mellett természetesen további, az itt említettektől eltérő jellegű helyek is kaphatnak nevet.

A települések belterületén előforduló jellegzetes helyfajták:

- közterületek: pl. utcák, utak, terek, sétányok, parkok,
- településrészek: pl. kerületek, város- és falurészek, szegek, szerek,
- középületek: pl. községháza, orvosi rendelő, templomok, imaházak, paplakok,
- kereskedelmi épületek: pl. boltok, kocsmák,
- gazdasági épületek: pl. gyárak, üzemek, malmok, mezőgazdasági telepek,
- közlekedéssel kapcsolatos épületek: pl. állomások, megállók, hidak,
- lakóépületek: pl. magánházak, bérházak, villák, nyaralók,
- kisebb építmények: pl. szobrok, emlékművek, kereszték stb.

A települések külterületén előforduló jellegzetes helyfajták:

- vizek: pl. folyóvizek, állóvizek, források, kutak,
- vízparti helyek: pl. partszakaszok, árterületek, gátak, töltések, mocsarak, lápok, nádasok,
- domborzati formák: pl. hegyek, dombok, völgyek, gödrök, szakadékok, barlangok, sziklák, egyenes és egyenetlen felszínű területek,
- határrészek: pl. szántóföldek, kertek, gyümölcsösök, rétek, kaszálók, legelők, erdők,
- külterületi építmények: pl. erdészházak, csárdák, bányaépületek, istállók, hodályok, pajták, géptelepek, dűlőutak, vasútvonalak, hidak, vadászlesek, őrtornyok, vadetető, mész- és szénégető kemencék, döngkutak stb.

8. mező: helyragos forma

A helynevek *hol?* és/vagy *honnán?*, *hová?* kérdésre felelő határozóragos formái kerülnek ebbe a mezőbe. A teljes ragos névforma felvételét kívánjuk meg, a cellába ilyen formában kerül be az adat (pl. *Debrecenben*, és nem *-ben*, *Csohosztón*, és nem *-n*). A történeti forrásokból átvett adatok esetében is

ezt az eljárást követjük akkor is, ha ott csak a toldalék, nem pedig a teljes, toldalékkal ellátott helynévi forma van feltüntetve.

A településnevek esetében legbiztosabb módon megfigyeléssel ismerhetjük meg a településnevek helyben, illetve olykor a szomszédos településeken használatos helyragos formáit (*Berettyóújfalun ~ Újfalun* vagy *Berettyóújfaluban ~ Újfaluban*, *Józsán* vagy *Józsában*). A településnevek, illetve a korábban önálló településként létezett külterületi lakott helyek nevei esetében a helynevek *-i* melléknévképzős alakjait (*berettyóújfalui ~ újfalui* vagy *berettyóújfalusi ~ újfalusi*, *józsai* vagy *józsasi ~ józsási*) is megadjuk.

A bel- és külterületi mikrotoponimák kapcsán elsősorban a területet jelölő helynevek ragos alakjainak a feltüntetésére kell figyelmet fordítanunk, a vonalszerű (pl. utak, utcák, patakok) és pontszerű (pl. épületek, építmények, források, kutak) helyeket jelölő neveknél ez kevésbé fontos.

A területet jelölő nevek közül elsősorban a lexikális tekintetben nem áttetsző (illetve motivációját vesztett) helynevek esetében fontos a használatban lévő helyragos formák kiderítése és feltüntetése ebben a mezőben, mivel a neveket nem ismerők a saját nyelvérzékük alapján ezeket az alakokat nem tudják megállapítani (pl. *Döbrésen* vagy *Döbrésben*, *Kalapácson* vagy *Kalapácsban*). Ezt az információt a hasonló jellegű belterületi neveknél (pl. településrészek megnevezéseinél) is fontos megadni. A földrajzi köznévi utótaggal álló nevek ragos alakját csak abban az esetben közöljük, ha az eltér a köznyelvi formától.

9. mező: standard

A **standardizált névalak** megállapítása azt a célt szolgálja, hogy a különböző írásváltozatban (történeti adatok esetében), illetve különböző ejtésformát tükröző, fonetikus lejegyzéssel (élőnyelvi adatoknál) szereplő helynévalakokat közös köznyelvi formájúvá alakítsuk, és ezáltal ezeket az adatbázisban egymással összekapcsolhatóvá tegyük. A standard alakot a 3. helynévadat mezőhöz kapcsolódóan állapítjuk meg, így azt minden helynévi adat esetében szükséges megadnunk.

A hajdúböszörményi 2011: *Lédig-erdő ~ Lédik-erdő*, 1988: *Lédikerdő*, 1959: *Lédig-erdő* helynévi adatok standard alakja **Lédig-erdő** formában állapítandó meg. A standardizált alakok mögött tehát teljesen azonos morfológiai szerkezetet mutató helynévalakok húzódnak, az adatok között csak hangzásbeli vagy az írásmódot érintő eltérések lehetnek.

A történeti adatok régies jelöléseit, betűkapcsolatait ebben a mezőben a mai helyesírás szabályainak megfelelően alakítjuk át (pl. *cz = c*, *ts = cs*).

E tekintetben kivételt képeznek a helynevekben szereplő személynevek, pl. **Róth-tanya, Rákóczi-kert**. Ha nem ismerjük a családnév tényleges írásformáját, akkor kiejtés szerint jelölhetjük a standard formát, pl. **Frizsmán-tanya**. Ha pedig olyan, közszóval egyező családnév szerepel a helynévben, amelyet többnyire a közszei megfelelőtől eltérően írunk, akkor a jellegzetes családnévi írásformát használjuk a standard névalakban, pl. **Kiss-tag, Tóth-tanya**.

Ha egy helynek olyan névváltozatai vannak, amelyek legalább egy morfémanyi eltérést mutatnak, ezekhez az adott morfológiai struktúrájának megfelelő standardizált változatokat rendeljük hozzá.

A hajdúböszörményi **Cégényi út** adatsorára vonatkozóan (2011: *Cégényi út ~ Cégényi kövesút ~ Cégény dűlő ~ Makadámút*, 1981: *Cégényi út*) az alábbi standard alakokat állapíthatjuk meg: **Cégényi út, Cégényi kövesút, Cégény dűlő, Makadámút**. Ugyancsak különböző standard alakokat állapítunk meg az 1854-es *Dióskerti* és az 1813-ból adatolt *Dió kert* nevek esetében: **Diós-kerti, Dió-kert**.

Ha a helynévben (annak történeti adatában) szám szerepel, annak standard alakját betűvel átírva adjuk meg, pl. *IV. dűlő*: **Negyedik-dűlő, 56-osok tere: Ötvenhatosok tere**.

Ha a településen belül két, egymással kapcsolatban nem lévő objektumot azonos névvel jelölnek, ezek standardizált alakjait sorszámmal különítjük el egymástól: **Kovács-tanya 1., Kovács-tanya 2.**

10. mező: táblanév

A **táblanév** meghatározása a több névváltozattal (vagyis legalább egy morfémanyi eltérést mutató névvel) rendelkező denotátumok (helyek) esetében azt a célt szolgálja, hogy ennek a kiemelt szerepű névváltozatnak alárendelve egymáshoz tudjuk kapcsolni az adatbázisban az azonos denotatív jelentéssel rendelkező neveket.

A táblanév alkalmazásának számos előnye van:

- Az adatbázis alapján készülő szócikkek megszerkesztésekor a táblanév a többi címszó (standardizált névalak) fölött áll mintegy vezércímszóként.
- Ha térképen kívánjuk megjeleníteni a neveket olyan formában, hogy minden objektumot (denotátumot) csak egyetlen név jelezzen, akkor ebben a szerepben is a táblanév áll.
- Magát a *táblanév* terminust is úgy alkottuk meg, hogy kifejezze: olyasféle szerepe van, mint a települések határában álló névtáblákon vagy az utcanévtáblákon szereplő névalakoknak.

A táblanév kiválasztása tehát a standardizált névformák közül történik, és minden egyes adatbázisrekordhoz hozzá kell rendelnünk azt. A táblanév kiválasztása az alábbi szempontok alapján történik:

1. Ha egy objektumhoz csupán **egyetlen standardizált forma** tartozik, akkor a táblanév ezzel értelemszerűen megegyezik (pl. *Fő ucca* adat, **Fő utca** standard alak, **Fő utca** táblanév).

2. Ha egy objektumhoz **több standardizált forma** tartozik (különbözőnek tekintjük a legalább egy morféányi eltérést mutató standardizált alakokat), akkor a táblanevet ezek közül választjuk ki a következő módon:

2.1. Ha az objektumhoz **hivatalos név** (hatósági fórumon lezajlott névadás során keletkezett név) is tartozik, akkor mindig az szerepel táblanévként (pl. az **Arany János utca** ~ **Kút utca** standard alakok táblaneve az **Arany János utca** lesz). Ha több hivatalos név szerepel az objektum nevei között (mert ezek időben váltották egymást), akkor mindig a gyűjtés idején érvényes forma szerepel táblanévként.

A legtöbb objektumhoz azonban nem tartozik hivatalos névforma, ezeknél más megoldást követünk:

2.2. Ha a standardizált nevek között **van élőnyelvi forma**, akkor (a történeti adatokkal szemben) mindig ez (vagy ezek közül valamelyik) szerepel táblanévként.

- Ha csupán **egyetlen élőnyelvi** formához tartozik standardizált alak, akkor értelemszerűen ez lesz a táblanév is.

- Ha **több élőnyelvi** formához tartozó standard alak közül kell táblanevet választani, akkor az alábbi szempontok szerint tehetjük meg ezt:

- Ha az élőnyelvi alakok mellett van(nak) történeti adat(ok) is, akkor:

- az az élőnyelvi alak szerepel táblanévként, amelyiknek történeti előzménye is van.

- Ha több alakhoz is tartozik történeti előzmény, akkor a régebb óta létező forma lesz a táblanév alapja. (A régiséget nem feltétlenül mechanikusan kell megállapítani, hanem akár névtipológiai érvek alapján: pl. a *-d* képzős alakok gyakran igen korai keletkezésűek. A történeti érték a táblanév megállapításában ilyen széles értelemben véve is fontos szempont.)

Amennyiben az élőnyelvi alakok mellett **nincsenek történeti adatok**, akkor a vélhetően nagyobb régiségű névalak lesz a táblanév

- Ha természeti és műveltségi név közül kell választani, lehetőleg a természeti név legyen a táblanév.

- Ha áttetsző szerkezetű és etimológiailag elhomályosult név közül kell választani, lehetőleg az elhomályosult név legyen a táblanév.

- Kerüljük a túl bonyolult szerkezetű nevek táblanévvé emelését, az adott névrendszerbe tipológiailag jobban beilleszkedő név legyen a táblanév.

2.3. Ha a standardizált alakok között **nincs élőnyelvi forma**, akkor így járunk el:

- Ha csupán **egyetlen történeti** formához tartozik standardizált alak, akkor értelemszerűen ez lesz a táblanév is.

- Ha **több történeti** formához tartozó standard alak közül kell táblanevet választani, akkor lényegében ugyanazon szempontok szerint tehetjük ezt meg, mint amiket a több élőnyelvi alak közül való választás esetében érvényesítünk:

- A vélhetően nagyobb régiségű névalak lesz a táblanév.

- Ha természeti és műveltségi név közül kell választani, lehetőleg a természeti név legyen a táblanév.
- Ha áttetsző szerkezetű és etimológiailag elhomályosult név közül kell választani, lehetőleg az elhomályosult név legyen a táblanév.
- Kerüljük a túl bonyolult szerkezetű nevek táblanévvé emelését, az adott névrendszerbe tipológiailag jobban beilleszkedő név legyen a táblanév.
- A mai élőnyelvi formákhoz tipológiai szempontból leginkább hasonló változatot emeljük táblanévvé, azaz kerüljük (választási lehetőség esetén) a jellegzetes térképi nevek táblanévvé minősítését.

2.4. Ha a standardizált alakok **között magyar és nem magyar nyelvű változatok** is vannak, és a fenti elvek alapján nem határozható meg egyértelműen a táblanév, akkor mindig a magyar változat szerepel táblanévként.

2.5. Ha a standardizált alakok között **csakis nem magyar nyelvű formák** szerepelnek, akkor a 2.2. és a 2.3. pontok alatt szereplő szempontok alapján választjuk ki a táblanevet.

2.6. Ha a településen belül két, egymással kapcsolatban nem lévő objektum azonos standard névvel van megjelölve, ezek táblanevét (a standardizált alakokhoz hasonlóan) sorszámokkal különböztetjük el egymástól: **Kovács-tanya 1., Kovács-tanya 2.**

11. mező: denotatív jelentés

Ebben a mezőben a helynév denotatív jelentését adjuk meg a táblanévhez kapcsolódóan. A jelentést rövid, lényegre törő módon, a hely azonosítása szempontjából meghatározó információkat tartalmazó, sablonszerű szövegezéssel fogalmazzuk meg.

A településnevek esetében megadjuk, hogy a település melyik megye melyik járásában fekszik, és mi a jogi státusa. Ezeket az információkat a Központi Statisztikai Hivatal, ill. a határon túli települések esetében a megfelelő fórum adatai alapján közöljük, az alábbi mintáknak megfelelően:

Bakonszeg Hajdú-Bihar megye Berettyóújfalui járásában fekvő község.

Dunaföldvár Tolna megye Paksi járásában fekvő város.

Gálosfa Somogy megye Kaposvári járásában fekvő község.

Hajdúdorog Hajdú-Bihar megye Hajdúböszörményi járásában fekvő város.

Kaposvár Somogy megye Kaposvári járásában fekvő megyei jogú város.

Répáshuta Borsod-Abaúj-Zemplén megye Miskolci járásában fekvő község.

A mikronevek esetében a jelentés leírása tartalmazza a hely fajtáját és az adott településen belüli pontosabb elhelyezkedését.

Bodai út Bocskaikert belterületének északnyugati részén húzódó út.

Dienes-ház Bocskaikert belterületének központjában álló épület.

Fenyves Bocskaikert déli határában fekvő fenyőerdő.

Folyás Bocskaikert délkeleti határában fekvő kaszáló.

Kadarcs Hajdúböszörmény északi határában eredő ér, amely a balmazújvárosi határ irányába folyik.

Kadarcs-fenék Hajdúböszörmény északnyugati határában fekvő mélyebb terület.

Pallag Bocskaikert határrésze, amely átnyúlik Hajdúhadház és Debrecen területére is.

Ha a történeti forrásból való, ma már nem ismert név nem lokalizálható, erre az alábbi típusú megfogalmazással utalunk: „Helyét pontosabban nem ismerjük.”

A denotatív jelentés mondatszerű megfogalmazását az adatbázisban ponttal zárjuk le. A denotatív jelentést az egyes táblanevek esetében csak egyetlen rekordban kell feltüntetni: ez vagy a táblanévvel morfológiailag megegyező élőnyelvi forma, vagy – ha nincs ilyen – az időben a gyűjtés idejéhez legközelebbi történeti adat rekordja.

12. mező: névmagyarázat

Minden egyes standard alakra vonatkozóan megadjuk a nevek eredetének tudományos magyarázatát. Az adatbázisban az etimológiát tömör megfogalmazásban, a lényegi jegyek megragadására törekvő módon, sablonszerű megfogalmazásban kell megadni. A részletesebb

magyarázatot – amennyiben szükség van rá – a szótári részben, a megfelelő szócikkben fogalmazza meg a gyűjtő.

Az alábbiakban bemutatunk néhány típusmagyarázatot:

Bagdi-tanya A név a *Bagdi* családnév és a *tanya* földrajzi köznév összetételéből alakult.

Bocskai kert iskola A név a *Bocskai kert* helynév *-i* képzős alakjának és az *iskola* főnévnek az összetételéből alakult.

Boda ösvény A név a szomszédos Bodaszőlőre utaló *Boda* helynév és az *ösvény* földrajzi köznév összetételéből alakult.

Cúgos kapu A név a *cúgos* 'huzatos' jelentésű melléknév és a *kapu* földrajzi köznév összetételéből alakult.

Dienes-féle ház A név a *Dienes* családnév *-féle* utótagú alakjából és a *ház* földrajzi köznévből alakult.

József Attila utca Hivatalos névadás útján keletkezett név.

Szente dűlő A név a *Szente* családnév és a *dűlő* 'út' földrajzi köznév összetételéből alakult.

A köznyelvben is (az ottani jelentésben) gyakran használt, közismert földrajzi köznevek értelmezését nem adjuk meg, pl. *út, patak, domb* stb.

A köznévi jelentésük alapján egyértelműen magyarázható nevek esetében A név a hely / épület (egykori) funkcióját jelöli. típusú mondattal adjuk meg a név magyarázatát. pl. **Legelő, Katolikus templom, Vasútállomás.**

A névmagyarázatok a megfelelő standard névváltozatoknak egy-egy rekordjába kerülnek, annak megfelelően, ahogyan azt a 11. mezőben a denotatív jelentésekkel kapcsolatban a táblanevekre vonatkozóan megfogalmaztuk.

13. mező: szélességi fok

Az adatbázis 13. és 14. mezője azokat a geokoordinátákat tartalmazza, amelyek alapján a helyneveknek a Magyar Nemzeti Helynévtárban történő térképi megjelenítése megvalósul. Ezeket a szélességi és hosszúsági fokokat a gyűjtőnek kell megállapítania az élőnyelvi gyűjtések során szerzett információk, illetve a történeti forrásadatok alapján. Ha egy élőnyelvi névnek történeti adatként is ismerjük a geokoordinátáit, de ezek nem felelnek meg pontosan az adatközlőktől kapott információknak, a meghatározásban a mai ismeretek alapján járunk el. A történeti térképekről szerzett ilyen jellegű adatok akkor kerülhetnek ebbe a mezőbe, ha nem mondanak ellent a mai tényleges helyzetnek, illetve ha a névnek nincs mai továbbélése a helynévrendszerben.

A térképi lokalizáláshoz a Google Térkép adatait használjuk. A 13. és a 14. mezőbe az a geokoordináta kerül, amelyet a névvel megjelölni kívánt helyre a kurzorral állva és jobb egérgombbal rákattintva megkapunk: az első szám a szélességi, a második a hosszúsági fokot mutatja (pl. 47.13453 és 21.54678). (A Magyar Nemzeti Helynévtárba való feltöltéshez tizedes jegyes szerkezetű koordináták szükségesek.)

Ezt az információt nem kell minden névadatnál feltüntetni, a táblanévhez rendelve csak egyszer kell megadni, annak megfelelően, ahogyan az fentebb a 11. mező: denotatív jelentés kapcsán szerepel.

14. mező: hosszúsági fok

Lásd a 13. mező alatt.

15. mező: nyelv

Ebben a mezőben utalunk arra, ha a helynévi adat nem magyar nyelvhasználói csoporthoz köthető. A mezőbe azt a nyelvet (pl. német, cigány, szerb, horvát stb.) írjuk be, amelyhez a kérdéses névforma tartozik. A névalak magyar nyelvűségére nem utalunk: ahol ez a mező nincs kitöltve, az magyar névhasználatra utal.

A 20. században megjelent helynévgyűjtemények jó részében (pl. BMFN., TMFN.) találunk – többnyelvű településeken használatos – nem magyar nyelvű helyneveket. Ezek nyelvi jellegére többnyire rövidítések utalnak, amelyeket a 15. mezőben feloldva, teljesen kiírva tüntetünk fel. Más történeti forrásokból származó helynevek esetében – ha az egyértelműen megállapítható – ugyancsak utalunk az idegen nyelvi használatra.

16. mező: lokalizáció pontatlansága

Azoknak a történeti adatoknak az esetében, amelyeknek még közelítő pontossággal sem állapítható meg a településen belüli elhelyezkedése, ebben a mezőben * jellel utalunk erre a lokalizációs bizonytalanságra.

Ugyanígy járunk el akkor is, ha az adott helynév által jelölt hely valamely településhez való tartozása sem állapítható meg.

17. mező: fotó

A helynevek jellemzése szempontjából is fontos lehet, hogy a gyűjtők mind a belterületen, mind a külterületen lévő objektumokról fényképeket készítsenek, ill. régi fotókat, képeslapokat digitalizáljanak. Ugyanez elvégezhető a vizuális tekintetben különleges, érdekesebb történeti források (különösen a térképek) esetében is.

A helyről készült fotóra, digitális anyagra * jellel utalunk a 17. mezőben. Ezt az információt nem kell minden névadatnál feltüntetni, a táblanévhez rendelve csak egyszer kell megadni, annak megfelelően, ahogyan az fentebb a 11. mező: denotatív jelentés kapcsán szerepel.

Ezeket a digitális fájlokat (a fájl nevében az adott hely nevét szerepeltetve) a gyűjtők az adatbázissal együtt átadják a Magyar Nemzeti Helynévtár adminisztrátorainak.

18. mező: szócikk

Ez a mező az adott település helynévszótárának elkészültét követően tölthető ki. A mezőbe a teljes szócikket beemeljük, a szócikk címszavának megfelelő táblanévnek abba a rekordjába, ahova a 11. mezőben a denotatív jelentést is rögzítettük.

19. mező: megye

Az adatbázis 19–21. mezőit A Magyar Nemzeti Helynévtár központi adatbázisának kezelői töltik ki, ezekkel a gyűjtőknek nincs teendőjük.

20. mező: település

Lásd a 19. mező alatt.

21. mező: azonosító

Lásd a 19. mező alatt.

22. mező: alaki elemzés

A nevek alaki elemzését minden egyes standardizált névalakra vonatkozóan elvégezzük. Az alaki elemzést az egyes standardizált névalakok esetében csak egyetlen rekordban kell feltüntetni: ez vagy a standard névvel morfológiailag megegyező élőnyelvi forma, vagy – ha nincs ilyen – az időben a gyűjtés idejéhez legközelebbi történeti adat rekordja.

A nevek alaki elemzésének összhangban kell lennie a névmagyarázatokkal (12. mező), ezért azzal együtt is elvégezhető ez a művelet.

Az alaki elemzés a név szerkezeti elemzését jelenti, elkülönítve a névben található névrészeket és a névelemeket. Névrésznek a névnek azt az összetevőjét tekintjük, amely a név jelöltjéről valamilyen információt ad meg. A névelemek azok a morfológiai összetevők, amelyek a névalkotásban szerepet játszanak. (A fogalmak pontosabb, részletesebb értelmezését lásd itt: <https://mnytud.arts.unideb.hu/mhntort/1nevelm.htm#2.2>)

A névelemzésben az alábbi jelöléseket használjuk:

/ jelzi a névrészek határát: pl. бүдös/lapos, donka/erdeje, fő/út, görög/templom, fő/tér, csűrös/kert, csorda/kút (az utóbbi példák mutatják, hogy az összetett földrajzi köznévből keletkezett helynevek között is lehetnek kétrészesek).

A névelemek határát kétféleképpen jelezzük:

+ jelzi a lexémák határát: pl. farkas+járó, kender+áztató, fekete+ház (határrész neveként), pap+had/dűlő, görög+katolikus/templom,

a jelentésükben elhomályosult összetételeket azonban nem bontjuk elemeikre: pl. kis+kun/fél+egyház-a – nem pedig egy+ház és azokat sem, amely összetételek tagjai jelentésüket tekintve nincsenek közvetlen összefüggésben a helynév jelentésével: pl. polgármester-i+hivatal – nem pedig polgár+mester

- jelzi a toldalékmorfémákat: pl. pap-i/nádas, hujaj-i/út, bakter+ház-i/út, szerű-s/kert, bir-i, becsal-i,
 - csak a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémákat választjuk el: pl. becsali-si/forrás+oldal – azaz a *forrás* névelemben nincs tagolva a képzőelem, gyümölcsös – nem pedig gyümölcs-ös, mivel a földrajzi köznévből alakult a helynév
 - a toldalékok előhangzóját (vagyis a tövéghangzót) a toldalékhoz kapcsoljuk: nyolc-as,
 - ha a lexémában tövátváltozás történik, akkor is a szótári formát adjuk meg (ez új mozzanat az elemzési eljárásban): donka/erdő-je (nem erde-je), amerika-s (nem amerika-s), nyír+egyháza-i/út (nem nyír+egyház-i), gelse-i/út (nem gels-i/út), bíri-i/szőlő (mivel itt az *-i* melléknévképző előtt kiesik a szóvégi *-i*)

Az alaki elemzésben minden névrész és névelem szóköz nélkül kapcsolódik, és kisbetűvel szerepel.

Formai kérdések

Az adatbázist Excel-fájlban készítjük (Times New Roman betűtípus, 11-es betűméret, táblázat: minden szegély). Az adatbázis első rekordja – mely a mezőcímet adja meg – bold (Ctrl+b), a helynévadatokat tartalmazó oszlopa pedig dőlt (Ctrl+i). Az adatbázis rekordjai csakis egy nyelvi adatot tartalmazhatnak a hozzájuk rendelt információkkal együtt. Amint azt a fentiekben láttuk, ezek közül csak bizonyos mezőkben (1–4., 6., 9–12.) kell kötelezően információknak szerepelniük. E mezőket az alapfájlban világoszöld színnel jelöltük meg.

Információkkal feltöltött mintaadatbázisokat a Magyar Nemzeti Helynévtár Program honlapjának *Módszertani segédletek* menüpontja alatt talál: https://mnhp.unideb.hu/kutatasi_segedletek_modszertan.php

Debrecen, 2023. szeptember